

RUSMIR DJEDOVIĆ, PROF.

Mahala Hajderovac u Gračanici: geografsko-etnografski i historijsko- urbanistički pregled

Od prve polovine 16. stoljeća Gračanica ima čaršiju, džamiju u njenom središtu i tri mahale. U narednom periodu razvija se u značajnije administrativno, zanatsko-trgovačko i duhovno središte u ovom dijelu Bosne. (sjedište nahije, kadiluka, ima medresu, biblioteku, desetine zanatskih i trgovačkih radnji itd). Krajem 16. i početkom 17. stoljeća, ima već desetak mahala i 8 muslimanskih bogomolja u središtu značajnijih mahala. Na prelazu 18/19. stoljeće, u urbanom pogledu, dijeli se na Gornju i Donju čaršiju, ima petnaestak mahala i 11–12 džamija.

Danas se Gračanica razvija u dvadesetak zaokruženih historijsko-urbanih cjelina koje narod starinom naziva mahala, ima poslovno historijsko-urbano jezgro, tj. Čaršiju i Industrijsku zonu u Sprečkom polju.

U gradu Gračanici možemo izdvojiti slijedeće mahale: Drafnici, Gojsalići, Trepanići (sve tri srasle u jednu), Mejdan, Po-

tok, Stubo, Varoš, Javor, Čiriš, Tuleg, Lipa, Donja, Riječka, Podastrana, Ritašići, Malta, Pašalići, Soljanuša, Korića Han, Luke i Hajderovac.

Pored Korića Hana i Luka, mahala Hajderovac je jedna od najmlađih mahala u Gračanici. Šire područje Hajderovca bilo je naseljeno još u dalekoj prošlosti, ali današnja mahala je nastala i razvila se tek u zadnjih nekoliko decenija. U ovom pregledu dajemo osnovne geografske, historijske, etnografske i urbane karakteristike tog dijela grada Gračanice.

Geografske karakteristike

Današnja mahala Hajderovac razvija se na prostoru koji izlazi u Sprečko polje, na krajnjem južnom dijelu grada, pored nekadašnjeg glavnog puta za Tuzlu i neposredno pored glavnog izlaza grada na magistralni put Doboj–Tuzla. U pravcu juga Hajderovac izlazi u široko Sprečko polje, a u pravcu sjevera penje se lagano ka brdima koja ovičavaju jugoistočni rub Gračaničke

Hajdarevac, centar mahale

kotline. To su brda: Vuknić (251 m nadmorske visine), padine Muderizova brda (310 m) i Stražovac brdo (338 m).

Dio Hajderovca, koji ima najnižu nadmorsku visinu je predio Bare (160–165 m), središnji dio je nešto viši (165–180 m), a najviši je sjeverni dio (zemljište Brdo, 190–220 m), na južnim padinama Vuknića. Područje Hajderovca je jako povoljno za naseljavanje jer ima vrlo blage nagibe i okrenuto je ka južnim toplim ekspozicijama, pa je kao takvo vrlo osunčano.

Zapadnom međom šireg teritorija Hajderovca protiče rijeka Sokoluša, koja se prije stotinu i više godina zvala Gračanica rijeka. Kako je Sokoluša iz užeg brdskog dijela svoje doline, silazila ka širem dijelu u Sprečkom polju, sve je više plavila obale i mijenjala svoje korito. Za vrijeme osmanske uprave jedna velika poplava odnijela je zgradu sudnice (mehkeme), koja se nalazila kraj Sokoluše prema današnjoj zgradi Općine. I narodna pjesma zna za velike poplave u Gračanici. Tako je Sokoluša

u 18. stoljeću srušila džamiju Mejdan na svojoj lijevoj obali, pa je ubrzo izgrađena nova (tur. džedid) zgrada džamije na suprotnoj obali (Šarena ili Mejdan Džedid džamija).

Prema narodnoj tradiciji, širi prostor između današnjih ulica Bosanskih kraljeva i Riječke naziva se Ostrvo zato što je Sokoluša nekada tekla istočnije, ulicom Bosanskih kraljeva, tako da je Podastranska džamija (Paša-zade), bila na desnoj obali rijeke.

Kako je Sokoluša izlazila u širinu Sprečkog polja, nizvodno od današnjih Luka, tako je i mijenjala svoje korito. Pretpostavlja se da je nekada tekla nešto zapadnije, pored mahale Korića Han (preko lokacije današnjeg poduzeća „Jadrina“). Izlijevala se i istočnije na zemljište Luke, o čemu govori stari naziv Palučak za jedan njen dio (to je narodni naziv za nisko zemljište koje rijeka redovno plavi).

Ne tako davno, Sokoluša je izmijenila pravac svog toka i ispod mosta, na starom

putu Doboj – Tuzla, kod nekadašnje Eti-važe. U narodnoj tradiciji taj je most sačuvan kao „Helića most“. Od tog mosta Sokoluša je za vrijeme osmanske uprave tekla ka jugu, današnjim starim Sočkovačkim putem i ulijevala se u Spreču, kod bazena Terme. Imala je plitko korito i tekla kroz zemljišta Topola i Čelahuša, nanoseći stoljećima riječni materijal od kojeg je napravila jednu veću riječnu plavinu (kamenje, šljunak i pijesak). Zato su neke parcele u tom području i označene u gruntovnici kao Pjeskulje i Kamenice.

Prema općem narodnom predanju, odmah ispod Helića mosta proteže se novo, vještački napravljeno korito Sokoluše prema jugozapadu. Odatle je Sokoluša potekla prema zemljištu Stari namet, gdje se i danas uliva u Spreču. To se, po svoj prilici, dogodilo negdje na prijelazu osmanskog i austrougarskog perioda.

Od davnina su se na dijelu Sokoluše kroz gradsko područje nalazile razne građevine (mostovi, vodenice, stupe). O njima svjedoče tragovi građe koji se pri raznim radovima mogu pronaći u sadašnjem ili nekadašnjem koritu Sokoluše. Prilikom izgradnje novog podzida kod autobuske stanice, prije dvadesetak godina, iz korita je izvađen jedan veliki drveni stub, koji je vjerovatno bio dio nekadašnje stupe (to bi mogla biti ona stupa u Gračanici koja se spominje 1800. godine). Nešto niže, pored Skvera, otkriveni su drveni šipovi od zgrade nekadašnjeg hana koji je dijelom bio na stubovima iznad korita Sokoluše. Han je srušen negdje između 1885.–1891. godine. U ljeto 2008. godine, pri izgradnji novog mosta na Rampi, otkriveni su veliki hrastovi šipovi kao ostaci starog drvenog mosta iz osmanskog perioda. Na tom

mjestu je stari put iz gračaničke čaršije prelazio Sokolušu i vodio dalje prema Korićahanu, gdje je izlazio na raskrscnicu stare ceste Doboj – Tuzla.

Pri izgradnji novog puta Gračanica – Sočkovac, 1969. godine, ispod današnjeg naselja Luke, pronađena je u zemlji drvena građa od brane koja je bila u nekadašnjem koritu Sokoluše. Možda je baš ta brana bila vezana za nekadašnju stupu pored Hajderovca. Narodno predanje govori da je na sjeverozapadnoj međi starog Hadžaševog greblja bila stupa, na kojoj se starinom tukao lan. Jaz sa vodom iz Sokoluše je prokopan neposredno uz zemljište Luke, „pri strani“ brda Vuknić. Stupa je bila u šumariku, između današnje zgrade „Halkomeda“ i spomenutog Hadžaševog greblja. Sa te stupe jaz je tekao dalje prema starom koritu Sokoluše, kroz zemljište današnje „Fortune“ i nastavljao trasom današnjeg novog sočkovačkog puta. Na to upućuje i naziv više parcela na tom pravcu, koje su u gruntovnici upisane kao Podjezak.

Središtem Hajderovca protiče potok Drama, koji nastaje iznad Ritašića od starog i poznatog izvora Drama. Proticao je kroz Bare ispod Hajderovca i ulivao se u Spreču. Danas je uglavnom zacijevljen.

Najvažniji izvor na ovom području je voda Hajderovac. Prema narodnoj tradiciji, to je izvor koji nikada ne presušuje i ima dobru ali „tešku“ vodu. U narodu je ostala priča da se ta voda teško pije na gladan stomak, dok je, nasuprot Hajderovcu, čuvena voda Drama, iznad Ritašića, za jedan „dram“ lakša od svih drugih voda.

Izvor-voda Hajderovac bila je jače udubljena u teren i starinom pokrivena velikom kamenom pločom. Na sličan način je kamenom pločom bila pokrivena voda

Režički bunar u vrhu Patkovače i Čiriša. Voda se zahvatala sa strane, kao iz zdenca pomoću hrga (od tikve).

Početak pedesetih godina 20. stoljeća, Zemljoradnička zadruga iz Gračanice je, pod rukovodstvom majstora Mujage Rešidbegovića, izvela kaptažu vode Hajderovac, ali nije zahvatila čitav kapacitet izvorišta. Zato je, tokom 1956. godine, Meho Ahmetašević sa sinovima izveo neke nove radove na uređenju tog izvora. Kažu da su tokom tih radova naišli na ostatke stare kaptaže iz osmanskog perioda. U međuvremenu, izvor je na tom mjestu presušio, a voda je počela teći „sa strane“. Nije rijedak slučaj da se u toku radova na izvoru voda popuno povuče ili se pojavi na nekom drugom mjestu. Kad se to dogodi, narod kaže da je voda „pobjegla“, što je bio slučaj i sa vodom Drama. Ovaj događaj je Gračanlije podsjetio na staro predanje da se voda Hajderovac „ne da lahko dirati“.

Sljedeće sređivanje tog izvora poduzeo je Mustafa Ahmetašević, sin Salke sa Hajderovca, šezdesetih godina prošlog stoljeća. Napravio je betonsko korito i postavio dvije cijevi, od kojih je jedna bila prelivna. Tokom vremena čitava ta lokacija bila je potpuno zapuštena. Današnji izgled izvorište je dobilo 2006. godine. Posao je obavio Nermin Brkić, koji je sređujući kuću i dvorište neposredno kraj te vode, obzidao izvorište kamenim zidovima, uredio mu pristup i riješio odvod... Čitav taj prostor danas je uređen kao mali park prirode koji je ukrao široku raskrnicu među novoizgrađenim i lijepim kućama i avlijama.

Ispod Hajderovca, u Sprečkom polju, prostire se ravno zemljište koje je podložno „zabarivanju“, pa se sve parcele u tom prostoru i zovu Bare. Veliku površinu ima

i zemljište koje se starinom naziva Jehovac. Naziv je dobilo po drvetu johi koja raste na jako vlažnim zemljištima. Ime Jehovac nastalo je iz riječi „jelva“ kao prastarog naziva za johu. Odatle i brojni toponimi u nizinama tipa, „Jelah“ ili „Jellah“ (nema veze sa drvetom jelom koja raste na velikoj nadmorskoj visini). Danas se to zemljište naziva Johovac.

Blage osunčane padine Hajderovca su vrlo plodne i pogodne za zemljoradnju i voćarstvo. Šume ima vrlo malo i to na strmim, kamenitim i sjevernim padinama Vuknića i Brda ka Lukama i Gaja, iznad Klanca.

Historijat naseljenosti do kraja 19. stoljeća

Područje u neposrednoj blizini današnje mahale Hajderovac naseljeno je još u prahistorijskom periodu. Arheološkim istraživanjima na brdu Vuknić, koje je obavljeno tokom 1973. i 1974. godine, utvrđeno je postojanje gradinskog naselja. Na tom lokalitetu otkriveni su ostaci suhozida od kamena, keramike ognjišta i drugog arheološkog materijala. Naselje je postojalo u bronzanom i željeznom dobu, tj. 500 do 1.000 godina prije nove ere. Na platoima Muderizova brda i Straževac brda nalaze se tragovi prahistorijske i srednjovjekovne keramike.

Na naseljenost šireg područja mahale Hajderovac u srednjem vijeku upućuje postojanje rudnika željeza na padinama Muderizova brda, iznad vode Drame. Taj rudnik je radio i tokom 16. stoljeća, po dolasku osmanske uprave. I danas se u zemlji, na tom prostoru, mogu naći ostaci, nastali pri taljenju željeza (zgure).

I neki toponimi bi mogli biti srednjovjekovne starosti i upućivati na tadašnje

stanovništvo. To su nazivi brda Vuknić, zemljišta Stjepanovac i susjedne mahale i zemljišta Ritašić. Osmanski defteri nam pokazuju da je samo osam godina nakon pada Gračanice pod osmansku upravu, na ovom području popisana brojna familija koja se zvala Ritaš. Toponimi Vuknić i Stjepanovac upućuju na prezime i ime nekadašnjih stanovnika ovog dijela Gračanice, u srednjem vijeku ili 16. stoljeću. I naziv brda Stražovac je, takođe srednjovjekovne starosti i podsjeća nas na prostor pogodan za stražu u tadašnjim brojnim ratovima.

Toponim Hajderovac, kojim se označava voda, veći kompleks zemljišta i današnja mahala u Gračanici, takođe je značajne starosti. Sa sigurnošću se može reći da je bio u upotrebi u 18. stoljeću. U jednom dokumentu iz 1795. godine (1210. hidžretske), sačuvanom u Sidžilu kadiluka Gračanica, koji se prije zadnjeg rata nalazio u Orijentalnom institutu u Sarajevu, pod tim imenom se spominje jedna česma (voda) u Gračanici. Te godine je neki Mustafa-baša Senča, iz mahale Mejdan, uva kufio trećinu svog imetka za džamije, mektebe i kaldrmu u gradu Gračanici, kao i za dvije česme, od kojih je jedna upisana pod imenom Hajderovac.

Na austrougarskom katastarskom planu iz 1883.–1885. godine, zemljište iznad puta za Tuzlu, ispod južnih padina brda Vuknić, naziva se Haidarovac. I u gruntovnim knjigama iz 1891. godine, isti kompleks zemljišta redovno se upisuje kao Hajderovac. U gruntovnici se tako nazivaju brojne parcele, odnosno katastarske čestice. Naprimjer, k.č.: 363, 422, 424, 425, 427, 428, 429...

Prethodno navedeni izvori ukazuju

na to da je pravilan naziv vode, zemljišta i mahale o kojoj govorimo–Hajderovac. Etimologija (porijeklo) ovog naziva je od muslimanskog muškog imena arapskog porijekla *Hajdar*, u značenju *lav*. U Bosnu i Hercegovinu to je ime došlo preko Turaka, u obliku *Hayder* i javlja se već početkom osmanske uprave kao jedno od relativno češćih imena u Bosanskom sandžaku. Dakle, toponim Hajderovac je nastao negdje u 17. ili 18. stoljeću prema nekoj osobi po imenu Hajder. Kako su hidronimi (nazivi voda), po pravilu, najstariji toponimi, možemo zaključiti da je neki Hajder, u 17/18. stoljeću na tom mjestu uredio vodu, koja će ponijeti njegovo ime. Kasnije je i okolno zemljište dobilo isti naziv, a danas i cijela mahala koja se u zadnjim decenijama razvila na nešto širem prostoru.

Već smo spomenuli da je voda Hajderovac popravljana 1795. godine, što znači da je bila uređena i znatno ranije. To će potvrditi i tragovi starih zahvata na vodi, koji su kasnije otkriveni. Prilikom rekonstrukcije izvorišta, 1956. godine, Meho Ahmetšević sa sinovima, pronašao je zagat na izvorskoj žili, napravljen od dva reda lučeve daske (od crnog bora) između kojih je bila nabijena zelena ilovača kao vodonepropusna. Takvu ilovaču Mehmedov sin Ibrahim vidio je i na Poljubuši (tradicionalno kupalište Gračanlija na rijeci Spreči, koje se nalazi ispod Hajderovca, ka Pribavi).

U traganju za najpoznatijom starijom na Hajderovcu, zaključili smo da bi to moglo biti zemljište iznad starog puta za Tuzlu (preko puta „Fortune“) koje opća narodna tradicija poznaje kao *Hadžaševano greblje*. Danas ništa ne znamo o porijeklu tog naziva, niti znamo od kada potiče i

koje se stanovništvo u tom greblju kopalo. Možemo samo pretpostaviti da je iz prvog perioda osmanske uprave (16. i 17. stoljeće), kada je područje od Šenika, preko Ritašića, pa sve do Drafnića bilo gusto naseljeno. Od najstarijih Gračanlija može se čuti da je na tom lokalitetu nekada davno bila i drvena džamija.

Nisu upamćeni vidljivi nišani na *Hadžaševoj greblju*, ali su pri raznim radovima pored puta, s donje strane greblja, pronalazeni tragovi mezarova. Spomenimo putara Mesuta Đilića koji je 1953. godine, uređujući donju ivicu greblja, nailazio na brojne kosti, nišane i dobro očuvane ukopne daske iz mezara (prema Džemalu Puraču koji je učestvovao u tome). Na istom mjestu nailazilo se na ostatke mezarova i poslije 1960. godine.

O starosti ovog greblja govori i podatak da je tu parcelu (k.č. 352), još austro-ugarska uprava, pri osnivanju gruntovnice 1891. godine, upisala pod nazivom *Staro groblje*. Parcela se vodila kao pašnjak i tako je upisana u erar. Ni tada greblje nije bilo aktivno jer bi se u protivnom zavelo u knjige kao vakufsko zemljište. Dakle, ni krajem 19. stoljeća, najstarije Gračanlije nisu znali kojem je, od tridesetak tadašnjih vakufa, trebalo da pripada *Hadžaševo greblje*. Pri upisu u gruntovnicu, imalo je površinu od 4 dunuma i 60 kvadratnih metara. Danas je njegova površina nešto manja od 3 dunuma.

Po narodnom pamćenju, to je područje nekada bilo tako gusto naseljeno da je mačka mogla od Šeničkog bunara do Drafnića ići sa krova na krov, a da nigdje ne siđe na zemlju. Predanje govori da su mahale postojale na potezu od Šenika, preko Ritašića, zatim Hurija, do Drafnića. *Hadža-*

ševo greblje bi moglo biti greblje jedne od tih starih mahala, koja se otprilike nalazila na mjestu današnjeg Hajderovca. U prilog toj pretpostavci treba spomenuti i narodno pamćenje o najstarijem putu–kaldrmi u Gračanici, od Šenika, preko Ritašića i Hurija (dio zvani Kaldrmica) do Drafnića i dalje za Soko. Upamćeno je i postojanje velikih kamenih ploča na Ritašićima, za koje se smatra da su ostaci stare kaldrme iz narodnog predanja.

Prema tradiciji, ispod Hajderovca i Pribave je starinom bilo veliko ispasište za slobodno napasanje stoke. To su veliki kompleksi zemljišta Johovac, Lužanjak i Bunar, koji su potpali pod udar agrarne reforme u periodu između dva svjetska rata. Ispod Hajderovca je do najnovijeg vremena bilo još dosta zemljišta Johovac u javnoj upotrebi.

Najznačajnije imanje na Hajderovcu, krajem osmanskog perioda, imao je Adem Aliefendić iz mahale Podastrana. Na osnovu prezimena ove gračaničke familije, može se zaključiti da joj je osnivač neki Ali-efendija, koji je očito imao značajnu službu u Gračanici tokom prve polovine 19. stoljeća. Njegovo imanje sastojalo se od više parcela pod nazivom *Bare* (k.č.: 315, 316, 339, 341, 343, 344 ...) i *Podstiepanovac* (k.č.: 99, 103, 104...). U središtu *Bara*, ispod puta za Tuzlu, postojala je jedna kuća, koja je označena i u austrougarskim planovima iz 1883.–1885. godine. Pored kuće, nalazio se veliki bunar, koji je kao važan topografski objekat takođe ucrtan na svim austrougarskim topografskim kartama s kraja 19. stoljeća. Imanje na Hajderovcu, krajem 19. stoljeća, naslijedili su Ademovi sinovi: Abdulah, Salih i Alija Aliefendić. Kasnije su te parcele ozna-

čene kao Begove bare i „Zemljoradnička zadruga.“

Krajem osmanske uprave, veće imanje na Hajderovcu, imali su i Ahmetaši (Ahmetaševići) iz mahale Podastrana, koji su doselili iz Užica, sredinom 19. stoljeća. To su parcele: *Hajderovac* (k.č.: 357, 363, 425), *Brdo kod Stjepanovca* (94, 95, 106, 195, 203), *Brdo ispod Vuknića* (432, 438, 439). Na imanju je bila i kuća (k.č. 358), a pored nje, u bašči-voćnjaku i pušnica (359). Oko 1878. godine vlasnik tih parcela bio je Ibrahim Ahmetaš, kojeg krajem 19. stoljeća nasljeđuju sinovi: Ibrahim, Osman i Mustafa (**prilog 1.**).

Na širem području današnjeg Hajderovca privatne posjede i zemljišta (njive, oranice, bašče-voćnjake) starinom imaju i

druge gračaničke familije. U Gračanici je pravilo da su vlasnici parcela pored grada uglavnom stanovnici one mahale koja je najbliža tom zemljištu. Tako su stanovnici mahala Čiriš i Lipa imali zemljišne parcele u Drijenčama, Lendićima i Gajevima, mahala Potok i Stubona Hurijama i Bakićima itd.

Vlasnici zemlje oko Hajderovca potiču iz mahala Podastrana, Ritašići i Riječka. Pored spomenutih Aliefendića i Ahmetaševića iz Podastrane, tu su Purači i Mehurići sa Ritašića, Imamovići, Topići, Čehajići i Ustavdići (kadija Emin) iz Riječke, Mustafa i Osman Junuzović, sinovi Smaila, Mula Sulejman Fazlić i Šaćirovići iz Podastrane itd. Pored nabrojanih, parcele na ovom prostoru imaju i familije (kao i

Prilog 1. Plan Hajderovca krajem osmanske uprave

Prilog 2. Plan Hajderovaca – austrougarski period

značajne ličnosti) iz drugih mahala: Čajići sa Stubla (kasnije Čajine bare), muderiz Hadži Osman-ef. Mulaibrahimović, kadija Hadži Hasan-ef. Hadžiefendić. Krajem 19. stoljeća, između Hajderovca i Pribave, kuću i zemlju imaju Kadići, a parcelu *Pod Klancom* (k.č. 362) ima Hanifa (rođena Hrnić), udata za Sulejmana Gusinca.

U središnjem dijelu Hajderovca, krajem 19. stoljeća, zemljište je imala i Đulsi-ba, rođena Bešlagić, udata za Salih-efendiju Žetelicu. Kasnije je vlasnik tog zemljišta Husein Spahić, sin umrlog Mehmeda iz Tuzle, pa onda Abdurahman Spahić, sin umrlog Hadži Ahmeta iz Gračanice. Ovi Spahići su, krajem osmanske uprave, u Gračanicu doselili iz Užica.

U periodu austrougarske uprave i između dva svjetska rata

Ispod Hajderovca, na potezu prema

Pribavi, 12. i 13. augusta 1878. godine, odigrao se poznati Boj kod Gračanice, između bosanskih ustanika i austrougarske vojske. Nakon tog boja, Gračanica je bila središte ustanka i slobodna više od mjesec dana. Definitivno je pala pod austrougarsku upravu, nakon dolaska znatnih pojačanja okupatorske vojske, 16. septembra 1878. godine.

Već je rečeno da je tokom austrougarske uprave, na Hajdarevcu postojalo imanje Ahmetaševića, sa jednom kućom i dvije pušnice. U kući je živio Mustafa, sin Ibrahima, koji je umro oko 1908. godine, u 42 godini života. Ubrzo poslije njegove smrti, od tog imanja, prodana je kuća i jedna pušnica. (**prilog 2.**).

Otkupivši više parcela na zemljištu Bare, ispod Hajderovca (najviše od Alieffendića), poznati gračanički trgovac Mujaga Muftić formirao je svojim malodob-

nim sestrićima jedno veće poljoprivredno imanje.

Prema predanju koje se moglo čuti u Gračanici, neki Aliefendići su za vrijeme austrougarske uprave prodali imanje nekom Mujagi i Iliji Kolakoviću i odselili u Tursku (**prilog 3.**).

Odmah iza 1900. godine, u Gračanicu se kao udovica vraća Mujagina sestra Nurhanuma, kojoj su muža Čekića ubili neki pobunjeni srpski kmetovi u Sanskom Mostu. Sa sobom je dovela sinove: Mehmeda, Saliha i Hasana. Doseljeni Čekići ubrzo grade kuću u Gračanici (Begova kuća) i kupuju imanje ispod Hajderovca. Na tom imanju je izgrađena velika štala u kojoj će kasnije Hasan-beg Čekić držati konje i stoku.

Krajem austrougarske uprave, na zemljištu zv. Brdo iznad Hajderovca, prema današnjem naselju Luke, kuću je izgradio Salih (Salko) Ibrahimović, sin Mehmeda, koji je imao još dva sina—Osmana i Mahmuta. Kako su bili porijeklom iz Hercegovine, narod ih je zvao „Herceg“. Salko je umro od „španjolke“, odmah iza Prvog Svjetskog rata. Iza njega je ostala žena, sin Mustafa (odstupio u Drugom svjetskom ratu) i dvije kćeri. U toj kući pred Drugi svjetski rat živi „Salkinica Herceguša“. Jedna joj se kći udala za Čajića, a druga za Terzića. Kasnije se tu naseljavaju i žive Terzići. Tako je između dva svjetska rata, u blizini tog lokaliteta, na Brdu iznad Hajderovca, kuću sagradio Hazim Terzić iz mahale Stubo, rođen 1898., a poginuo

„od čire“, 1940. godine. Njegovu kuću srušila je granata u Drugom svjetskom ratu. Sin Ćazim je oženio Eminu (kćer Salke Ibrahimovića).

Na starom imanju Ahmetaševića, iz mahale Podastrane, u pušnicu koju preuređuje u kuću, 1932. godine doseljava se porodica Saliha Ahmetaševića, koji je živio kod oca Mustafe, zajedno sa braćom Mehmedom i Idrizom. Salih Ahmetašević (rođen 1892. godine), doselio se na Hajderovac sa ženom (Nura Šabić, kći Hadži Saliha, rođena 1896.) i troje djece: Salihom (rođen 1925. godine), Mustafom (1927.) i Salimom (1930.). Tri godine nakon doseljenja na Hajdarovac, rodio mu se sin Bahrija. U međuvremenu, njegov brat Mehmed Ahmetašević, gradi manju kuću za povremeni boravak na Brdu iznad Hajderovca (oko 1930. godine).

Na mjestu gdje se danas nalazi ulaz u Tvornicu obuće „Fortuna“, u jednoj manjoj kući, živio je Salko Habul, sin Saliha, rođen 1883. godine u Berkovićima (kod

Prilog 3. Karta Hajderovca, krajem 19. st.

Stoca), koji je doselio u Gračanicu 1927. godine. Prije toga živio je sa braćom u mahali Riječka, da bi se kasnije preselio u Polje, blizu Hajderovca. Imao je više djece. Kuća je nestala prije izgradnje „Fortune“, 1970. godine.

Na širem prostoru Hajderovca, prije Drugog svjetskog rata povremeno su bili naseljavani i neki pomoćni objekti. Tako je u mutvaku na parceli Halila Čubrila, na vrhu Klanca, jedno vrijeme živio neki stariji čovjek koji je držao koze, povremeno je naseljavan i mutvak na imanju Sabrijage Prohića *Pod klancem*, zatim jedna soba u sklopu Begove štale (imanje Hasan-bega Čekića) u kojoj su stanovali radnici itd.

U periodu poslije Drugog svjetskog rata

Iza Drugog svjetskog rata broj kuća na Hajderovcu sporo se povećavao. I dalje su tu bile samo kuće Salke Ahmetaševića, kuće Ibrahimovića (Terzića), Habula, Mehmeda Ahmetaševića...

Poslije 1948. godine imanje Hasan-bega Čekića u Barama pretvoreno je u središte Zemljoradničke zadruge, u koju su se sa svojim zemljištem morali uključiti brojni vlasnici parcela u Sprečkom polju. Riječ je o tipu seljačke radne zadruge, koje su se u to vrijeme formirale po direktivi KPJ i uz pritisak režima. Brzo su rasformirane kao još jedan neuspjao pokušaj socijalizacije sela po modelu ruskog kolhoza. i vlasti.

Jedno vrijeme, pedesetih godina, u

Prilog 4. Karta Hajderovca, šezdesetih godina prošlog stoljeća

zgradama zadruge radio je pogon, zvanu „Klinčara“, koji je proizvodio eksera (1955. – 1956.). Iz njega će se kasnije razviti „Partizan“ (preteča „Feringa“). U sastav reorganizovane Zemljoradničke zadruge ulaze veći kompleksi privatnih parcela ispod Bara, sve do Spreče, kasnije zvani Zadrudna polja. U Begovim barama Zadruga je imala štale sa stokom, o postepeno je nabavljala i mehanizaciju za poljoprivredu. Prvi kombajn je nabavljen 1962. godine, zadruga je u to vrijeme imala i 2–3 traktora.

Nekoliko godina iza rata nekadašnje imanje Sabrijage Prohića, ispod Klanca, dobio je Mujo Kujundžić iz mahale Mejdani u Gračanici. Tu je napravio manju kuću u kojoj je živio sve dok nije odselio u Lukavac. Prije toga prodao je zemlju Muharemu Huskanoviću iz Doborovaca, koji je krajem pedesetih godina na tom mjestu napravio kuću.

Još pedesetih godina Sulejman Ibrahimović sa Čiriša (sa sinom Hazimom), u istočnom dijelu Hajderovca, na svojoj zemlji, podiže manju kuću, u koju se prese-

ljava početkom šezdesetih godina.

Negdje 1953/54. godine iz okoline Goražda (selo Novakovići) u gračaničku mahalalu Stubo doseljava Hadžan Šalo (rođen 1892. godine). Iduće godine pravi manju kuću na Hajderovcu (ispod puta) u koju preseljava oko 1960. godine. Njegovu je kćerku oženio Hilmo Hodo iz sela Žigova kod Goražda i 1958. godine doselio u Gračanicu. Oko 1960. godine napravio je kuću na Hajderovcu.

U isto vrijeme je na Johovcu, ispod puta za Tuzlu, kuću napravio Mujo Imamović iz Riječke mahale.

Tokom šezdesetih godina na Hajderovac doseljavaju nove porodice, koje podižu nove stambene kuće. To su porodice:

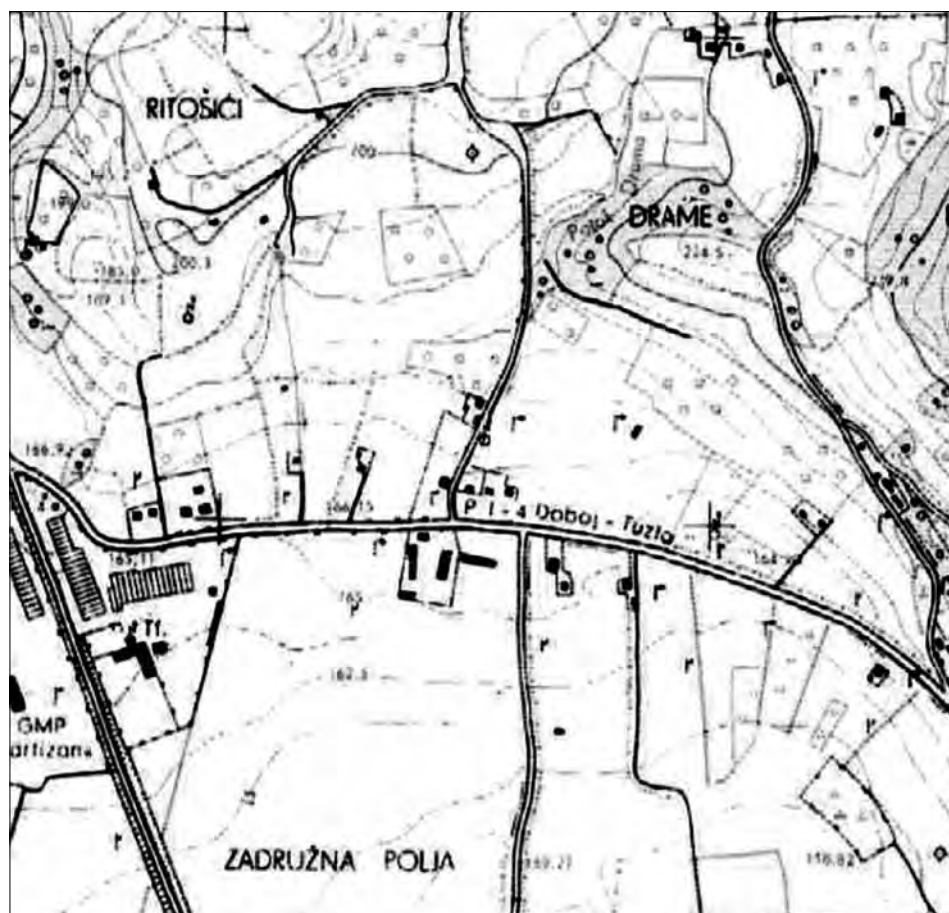
Mehe Isića sa Lipe, Zenuna Sprečića iz Sokola, Mustafe Durakovića iz Malešića (dugo radio u zadrugi), Omera Šuvalića iz Brijesnice, Selimovića od Brčkog, Radosava Tešića iz Skipovca.

U drugoj polovini šezdesetih godina 20. stoljeća, kako pokazuje topografska karta razmjera 1:25000, Hajderovac ima desetak naseljenih kuća i kompleks zgrada Zemljoradničke zadruge, ispod puta u Barama (**prilog 4**).

Najvažniji događaj koji je doprinio da se šire područje Hajderovca u industrijskom i urbanom smislu počne naglo razvijati i rasti je izgradnja novog puta od centra Gračanice prema željezničkoj stanici u Sočkovcu, na pruzi Doboj–Tuzla. Ovo

Prilog 5.

Prilog 6. Karta Hajderovca, 1971.

je bio prvi asfaltirani izlaz Gračanice i izgrađen je tokom 1969/1970. godine. Ovaj dobro i prema svim standardima urađeni put je prošao zapadnim dijelom Hajderovca i pokrenuo je brzu izgradnju industrijskih pogona i kuća za stanovanje radnika u njima.

Prema avio snimku iz 1970. godine, Hajderovac ima oko 13 kuća i nekoliko vikendica (među prvim, ako ne i prva bila je vikendica Fuada Spahića, u središtu Hajderovca). Također, se vidi da su u to vrijeme počeli zemljani i građevinski radovi na objektima Tvornici obuće „Fortuna“ (prilog 5). Sljedeće, 1971. godine, sa to-

pografske karte, razmjera 1:10000, vidimo da Hajderovac ima oko 15 kuća i nekoliko vikendica. Pored još uvijek prisutnog kompleksa zgrada Zadruga, na raskršću starog puta za Tuzlu i novog za stanicu Sočkovac već tada je bilo izgrađeno nekoliko većih zgrada i hala tvornice obuće „Fortuna“. Do kruga „Fortune“ s južne strane, otvoreno je i skladište građevinskog materijala „Ozrenke“ iz Gračanice (prilog 6).

Poslije 1970. godine počinje masovno zapošljavanje, posebno mladih radnika iz Gračanice i drugih naselja sa cijele općine u proizvodnim pogonima „Fortune“, „Feringa“ i drugih preduzeća koja se razvija-

ju u novoformiranoj industrijskoj zoni. Mnogi od njih, zbog blizine radnog mjesta, kupuju parcele i počinju izgradnju privatnih stambenih objekata na Hajderovcu.

U 1974. godini u Mahali Hajderovac evidentirano je već oko 25 kuća, 14 grupisanih u zapadnom dijelu (od Hadžaševa greblja i „Fortune“, do kafane „Tri fenjera“) i desetak rijetko lociranih u ostalom dijelu mahale.

Starinom se stanovnici Hajderovca vodom snabdjevaju ili sa izvora Hajderovac ili iz vlastitih bunareva (najstariji onaj na Begovim barama i starom imanju Ahmetaša). Do priključenja na gradski vodovod, 1974. godine, neka domaćinstva koriste vodovod sa izvora Hajderovac. Gradski vodovod (vod od 90 mm) za 14 kuća u zapadnom dijelu mahale Hajderovac (od vakufske zemlje pa do kafane „Tri fenjera“) doveden je od Druge Osnovne škole preko Luka, 1974. godine.

Prema topografskoj karti razmjera 1:25000, tokom 1976. godine, Hajderovac već broji preko 40 kuća. Od privrednih kapaciteta, ispod mahale su bila locirana sljedeća preduzeća: Poljoprivredna zadruža, Tvornica obuće „Fortuna“, Stovarište „Bare“ Trgovačkog preduzeća „Ozrenka“ i Građevinsko preduzeće „Građevinar“ sa svoja tri do četiri pogona (prilog 7).

Suvremeni urbani razvoj

Suvremeni urbani razvoj mahale Hajderovac možemo pratiti od izrade i donošenja

prve planske dokumentacije, od druge polovine sedamdesetih godina, do danas. U tom kontekstu, treba reći da snažniji ekonomski razvoj Gračanice, tokom sedme decenije 20. stoljeća, dovodi do bržeg urbanog razvoja grada, osobito Hajderovca koji se nalazio neposredno pored industrijske zone. Zato se 1976. godine donosi novi Urbanistički plan grada, a ubrzo i prvi planski dokumenti urbanog razvoja Hajderovca. Urbanistički plan grada Gračanice je tada predvidio ispod Hajderovca (između starog puta Doboj–Tuzla i obilaznice koja se upravo gradila) dugoročno formiranje „Radne zone“ (današnja industrijska).

Na nekadašnjem većem imanju Fuada Spahića, koje se nalazilo u samom središtu Hajderovca, pored puta za Tuzlu, urađen je prvi Plan parcelacije. To planiranje ra-

Prilog 7. Karta Hajderovca, 1977

Prilog 8. Mahala Hajderovac, 2008. godine (© 2008 Google Earth)

zvoja je zahvatilo i susjedne parcele, pa je ubrzo došlo do planske izgradnje deseti- na kuća u zapadnom i danas najgušće izgrađenom dijelu mahale. Također, tada je isplanirana i utemeljena osnovna šema ulica na današnjem Hajderovcu. Prema navedenom planu parcelacije, mahala se intenzivno razvijala tokom osamdesetih godina 20. stoljeća, tako da je 1986. godine imala gotovo 90 kuća.

Da bi se brže rješavali jako usložnjeni urbani i infrastrukturni problemi, moralo se pristupiti izradi jednog novog sveobuhvatnijeg i detaljnijeg planskog dokumenta za razvoj Hajderovca, tj. Regulacionog plana naselja. Kao sastavni dio tog budućeg planskog dokumenta, 1987. godine, donesen je još jedan Plan parcelacije, koji je zahvatio parcele familije Ahmetašević (sinova um. Salke) i Avde Purača. Na tom

zemljištu predviđena je izgradnja novih 12 kuća i probijanje novog puta u sjevernom dijelu Hajderovca.

Tokom osamdesetih godina, asfaltiran je stari put od raskršća kod Tvornice obuće „Fortune“, do iza kuće Kamarića (ulica Mihajla Đurića) i stotinjak metara ulice unutar mahale, zatim je izgrađen veliki Distributivni centar („DC“).

Novi dijelovi Hajderovca su zahvaćeni planom parcelacije i 1991. godine, tako da je, pred izbijanje rata 1992. godine, mahala Hajderovac bila jedna od najvećih mahala u gradu Gračanici. Tada je imala oko 120 kuća a ispod nje već je bila formirana i industrijska zona (uglavnom proizvodna).

Odmah poslije završetka rata, od 1996. godine, ponovo počinje intenzivan urbani razvoj Hajderovca. Tome doprinose blizina industrijske zone, dobre komunikacije i

slobodni i povoljni tereni za izgradnju.

U posljednjih 10–12 godina, na Hajderovcu i njegovoj okolini dešavaju se vrlo brze i velike urbane promjene. Slobodno možemo reći i najveće na području grada i općine Gračanica.

Nekadašnjoj ulici Mihajla Đurića, 1997. godine, promijenjen je naziv u „Branilaca Kule Grada“, prva ulica uzbrdo od Hadžaševa greblja dobila je ime „Majke Bošnjakinje“ a sve druge mahalske ulice još uvijek se označavaju kao „Hajderovac“.

Tokom 1999. godine donesen je Plan parcelacije sjeveroistočnog dijela Hajderovca (zemljište Brdo) koji je predvidio izgradnju novih sedamdesetak kuća (Službeni glasnik Općine Gračanica 1/99).

Kako se svake godine na tom prostoru izgradi više desetina novih kuća, od 1999. godine, pristupilo se bržem rješavanju mnogih infrastrukturnih problema, koji su posljedica tako ubrzanog razvoja. Vodovod iz 1974. godine postao je usko grlo, pa je izvršena njegova temeljna rekonstrukcija (priključen je i vod sa izvorišta Vrela–preko Pribave). Tokom 2005. i 2006. godine rađena je nova kanalizaciona u dužini od nekoliko kilometara. Najviše ulica unutar mahale asfaltirano je 2006. godine (ulice Hajderovac i Majke Bošnjakinje sa sporednim ulicama). Tokom 2007. i 2008. godine urađena je javna rasvjeta u gotovo svim ulicama. Posljednja je asfaltirana ulica koja vodi u susjednu mahalalu Ritašići, u drugoj polovini 2008. godine.

U periodu poslije rata (1992. -1995.) na području mahale Hajderovac došlo do otvaranja niza uslužnih sadržaja. Radi se o tri frizeraja, po dvije trgovine, kafane i vulkanizerske radnje i praonice. Tu je zatim autoservis, autoelektričar, prodavnica polovne robe, Pogrebno društvo „Rahmet“. Danas postoji i više proizvodno-zanatskih pogona iz oblasti prerade metala, stolarije, izrade građevinskog materijala, zatim sporta itd.

Ispod Hajderovca, u istočnom dijelu gračaničke Industrijske zone, danas se naglo razvija novi gradski centar. Pored niza proizvodnih pogona na tom prostoru, u zadnjih 4-5 godina izgrađeni su veliki trgovački centri („Bingo“, „Etna“, „Robot“). Ovi centri privlače veliki broj ljudi ne samo iz grada i općine Gračanica, već i šire. Tu su na desetine i drugih uslužnih sadržaja koji u potpunosti zaokružuju ponudu gradskog centra. U najnovijem Urbanističkom planu Gračanice koji „pokri-va“ period 2001.–2020. godina planira se razvoj novog Gradskog centra, ispod

Prilog 9. Centar mahale, satel. snimak 2008 (Earth, google)

Hajderovca, sa proizvodnom, uslužnom, trgovačkom, sajamskom i ugostiteljskom funkcijom.

Danas je mahala Hajderovac potpuno formirana i za bosanske prilike dobro urbanizirana gradska mahala. Ima oko 230 kuća i jedna je od najvećih mahala u gradu Gračanici, koja ima jako zanimljivu demografsku strukturu (**prilozi 8 i 9**). To je mahala relativno mladog, radno aktivnog i doseljenog stanovništva. Na Hajderovcu se nalaze porodice iz svih starijih mahala grada Gračanice i svih seoskih naselja općine Gračanica. Oko 30 porodica je na radu u inozemstvu, preko 50 porodica pripada kategoriji raseljenog stanovništva tokom zadnjeg rata, koje potiče pretežno iz okoline Doboja (Grapska, Sjenina, Svjetlića...), Podrinja i Posavine.

Mahala Hajderovac pripada džematu Šarene (Mejdan džedid) džamije u Gračanici. Ovom džematu pripada više mahala (Riječka, Podastrana, Luke, Ritašići, Hajderovac). Hajderovac je najudaljenija mahala džemata, a danas ima i najviše kuća. Zbog toga se odavna ukazala potreba da Hajderovac ima vlastitu džamiju. Ramazanom se već godinama organizuju teravije u nekom od pogodnih prostora u naselju.

Ideju o gradnji džamije pokušala je realizirati grupa građana još prije desetak godina, ali je ostalo sve na pokušaju. Tek ove (2009.) godine osnovan je Građevinski odbor za izgradnju džamije u tom naselju. Odbor ima petnaestak članova, predsjednik je Čamil Zahirović a među članovima su: Fahrudin Kurtović, Amel-ef. Nurikić, Mersed Mujčić. Već postoji idejni projekat, a u toku je postupak dobivanja urbanističke saglasnosti i ostale građevinske

dokumentacije. Lokacija buduće džamije je na vakufskom zemljištu koje se starinom naziva *Hadžaševo greblje* i ima višestoljetnu tradiciju vakufa.

Dostignuti stepen urbanizacije, mogućnosti dalje izgradnje i razvoj novoh Gradskog centra, sa svim potrebnim sadržajima, otvaraju značajnu perspektivu razvoja mahale Hajderovac i u narednom periodu. Evidentno je da će ovaj prostor i dalje imati najbržu izgradnju u gradu i biti najprivlačniji za naseljavanje. Već se planira izgradnja univerzalnog sportskog terena sa drugim pratećim društvenim sadržajima. □

Izvori i literatura

1. Austrougarski katastarski planovi R 1:6250 iz 1883-85. godine i topografske karte sa kraja 19. stoljeća.
2. Austrougarske gruntovne knjige za grad Gračanicu iz 1891. godine.
3. Popisi domaćinstava „Domovnice“, oko 1930. godine.
4. Topografske karte VGI i Geodetski zavod, razni razmjeri i izdanja.
5. Avio snimci 1970. godine i satelitski snimci 2008. godine (Gugle).
6. Planska dokumentacija, Urbanizam Općine Gračanica.
7. Intervjui sa stanovnicima Gračanice i mahale Hajderovac.
8. Rusmir Djedović, Razvoj prostornog i urbanističkog planiranja grada i općine Gračanica, *Gračanički glasnik*, br. 17, Gračanica 2004.
9. Ramiza Smajić, Posljednji gračanički sidžil, *Gračanički glasnik*, br. 16, Gračanica 2003.
10. Rusmir Djedović, Srednjovjekovne feudalne familije iz okoline Gračanice, *Gračanički glasnik*, br. 2, Gračanica 2006.
11. Ismet Smailović, *Muslimanska imena orijentalnog porijekla u BiH*, El kalem, Sarajevo 1990.